

Agresywne zachowania językowe w sytuacji granicznej

Keywords: limit situation, coronavirus, aggressive linguistic behavior, lexical determinants of aggression

Słowa kluczowe: sytuacja graniczna, koronawirus, agresywne zachowania językowe, leksykalne wyznaczniki agresji

Abstract

The subject of the analysis are aggressive linguistic behaviours constituting a part of the pandemic discourse. We are interested in verbal aggression in a borderline situation, for which we consider the COVID-19 disease as the effect of the SARS-CoV-2 coronavirus. The research material comes from the discussion forums of the Czech internet portal Novinky.cz. It was collected in the period from July 2021 to August 2022. The researched comments are an example of so-called written conversation, because they reflect the nature of spontaneous communication, the texts are unprepared, created with the usage of the language of everyday communication (*běžná mluva*), colloquialisms, slangisms, the *obecná čeština*, with a clear presence of expressive vocabulary. The article discusses manifestations of verbal aggression in a lexical-pragmatic perspective, while verbal aggression is understood as any deliberate linguistic behavior that causes harm to another person, inflicts psychological discomfort, presents them in a bad light, depreciates, mocks or ridicules them. The analysis focuses on such aggressive linguistic behaviour as threats, curses, insults, ridicule, accusations.

Przedmiotem analizy są agresywne zachowania językowe stanowiące wycinek dyskursu pandemicznego. Interesuje nas agresja słowna w sytuacji granicznej, za którą uznajemy chorobę COVID-19 jako działanie koronawirusa SARS-CoV-2. Materiał badawczy pochodzi z forów dyskusyjnych czeskiego portalu internetowego Novinky.cz. Zebrany został w okresie od lipca 2021 roku do sierpnia 2022 roku. Badane komentarze są przykładem tzw. konwersacji pisanej, oddają bowiem charakter spontanicznej komunikacji, teksty są nieprzygotowane, tworzone z wykorzystania

niem języka komunikacji codziennej (*běžná mluva*), kolokwializmami, slangizmami, *obecną češtiną*, z wyraźną obecnością słownictwa nacechowanego ekspresywnie. W artykule zostaną omówione w perspektywie leksykalno-pragmatycznej przejawy agresji słownej, przy czym agresję werbalną będziemy rozumieć jako każde zamierzone zachowanie językowe, które wyrządza innej osobie krzywdę, powoduje dyskomfort psychiczny, ukazuje ją w złym świetle, deprecjonuje, kpi czy ośmiesza. Analiza koncentruje się na takich agresywnych zachowaniach językowych, jak groźba, złorzeczenie, znieważanie, ośmieszanie, oskarżanie.

Sytuacje graniczne to krańcowe doświadczenia i przeżycia, takie jak walka, wina, cierpienie, śmierć, którymi naznaczone jest ludzkie istnienie. Są to sytuacje traumatyczne, bolesne i trudne, a każdy człowiek podczas swojej egzystencji musi w sposób nieunikniony zmierzyć się z nimi. Jego zaś reakcje emocjonalne i behawioralne (np. walka, ucieczka, apatia) mogą mieć różny charakter oraz różną intensywność. Według psychiatrów podstawową reakcją na sytuację traumatyczną, czyli ekstremalną, jest przerażenie, którego przyczyną jest zaskoczenie sytuacją, bezradność wobec niej i jej skutków, niepewność przyszłości a szczególnie realne zagrożenie życia (por. Borys 2004, s. 99). Jak zauważa Bogusław Borys, „Bezpośrednio po doznaniu traumy następuje szok. Jego wyrazem jest zupełne odrętwienie lub też gwałtowny wybuch emocjonalny. [...] Uważa się, że ten typ reakcji ma swoje filogenetyczne podłoże. Jest odruchową reakcją na traumatyczne zagrożenie oraz spowodowane tym fizyczne i psychiczne urazy. Jest przejawem walki (agresji), panicznej ucieczki lub znieruchomienia wyrażającego się w apatii i odrętwieniu emocjonalnym” (Borys 2004, s. 99). Nas interesować tu będzie agresja będąca reakcją na sytuację zagrożenia, z jaką człowiek został skonfrontowany w obliczu pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 oraz cierpienia i śmierci spowodowanych chorobą COVID-19. Skupimy się na agresji interpersonalnej.

Ten typ agresji, zdeterminowany przez kontekst społeczny, zgodnie z definicją obowiązującą w socjologii traktuje powyższe zjawisko jako „chování, které vědomě a záměrně (intencionálně) poškozují druhého, ubližuje mu, způsobuje mu utrpení, omezuje ho a násilně mu

brání ve výkonu činností, které chce vykonávat”¹. Poszerzmy tę definicję o ustalenia psychologii, na podstawie których możemy stwierdzić, że idzie o „nepřátelství, útok, útočné či výbojné jednání vůči osobě, předmětu či překážce na cestě k uspokojení potřeby; biologicky jakákoli fyzická akce nebo hrozba akcí, kterou jednotlivec zmeňuje svobodu či genetickou způsobilost jiného jednotlivce” (Hartl, Hartlová 2010, s. 8).

Možemy zatem przyjąć w naszych rozważaniach rozumienie agresji jako zjawiska społecznego, będącego następstwem gniewu, niezadowolonia, frustracji wobec zagrożenia, obejmującego intencjonalne zachowania skierowane przeciw drugiej osobie z zamiarem zaszkodzenia mu i/lub skrzywdzenia go. Są to zachowania napastliwe i wrogie względem innej osoby i obejmują zarówno przejawy agresji fizycznej, jak i słownej. My skupimy się tu na agresywnych zachowaniach werbalnych. Będziemy je rozumieć jako każde zamierzone zachowanie językowe, które wyrządza innej osobie krzywdę, powoduje dyskomfort psychiczny, ukazuje ją w złym świetle, deprecjonuje, kpi czy ośmiesza (por. Peisert 2004, s. 135; Wojtak, Brus 2005, s. 195–196)². Przejawami jawnej agresji słownej są takie zachowania językowe, jak np. groźba, złorzeczenie, znieważanie, ośmieszanie, oskarżanie itp.³

¹ *Sociologická encyklopedie*, red. Z.R. Nešpor. Online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Agrese> [dostęp: 22.06.2022]. Por. też definicję Jana Jandourka: „Akt nepřátelství nebo útoku směřující vědomě k poškození druhého, k omezení jeho svobody a ke způsobení psychické nebo fyzické bolesti” (Jandourek 2007, s. 16).

² Należy tu dodać, że agresja werbalna rozpatrywana jest w ramach badań nad niegrzecznością. Jak zauważają Milada Hirschová i Jindřiška Svobodová, „Výzkum komunikačních událostí, v jejichž rámci dochází k poškození adresáta a jež mají útočný charakter, se obvykle realizuje v souvislosti s výzkumem (ne)zdvořilosti. Oblast komunikačních aktivit s přítomným fenoménem nezdvořilosti, a to jak v laickém smyslu, tak ve smyslu pragmalingvisticky chápaných strategií [...], je velmi široká od záměrného nedostatku či upírání zdvořilosti až po útočné otevřené poškozující úmyslné komunikační jednání, jež reflektuje produktorovy emoce, jako např. hněv nebo strach, a zpravidla se při něm užívá vulgarismů, a to jak v oslovovací, tak v referativní funkci” (Hirschová, Svobodová 2015, s. 80; por. Wojtak, Brus 2005, s. 196n.).

³ Szczegółowej typologii from agresji werbalnej dokonała Maria Peisert, wydzielając formy jawne, np. groźba, potępienie, osądzenie, poniżanie (obelgi), oraz

Agresja werbalna rozumiana w powyższy sposób rozpatrywana jest także jako typ strategii komunikacyjnej w sytuacji konfliktu. Jak bowiem słusznie zauważa Maria Peisert, „w sytuacji, gdy agresja językowa jest rodzajem negatywnej interakcji między nadawcą a odbiorcą, rodzajem napaści, przemocy słownej – adresat nie musi pozostać bierny” (Peisert 2004, s. 14; por. Hirschová, Svobodová 2015, s. 82n.). Mamy więc do czynienia z niezgodnością dążeń, ze ścieraniem się przeciwnych poglądów, sprzecznych interesów, przeciwstawnych celów, co stanowi odzwierciedlenie opozycji MY – ONI czy SWÓJ – OBCY, sprowadzającej się tu do opozycji PRZYJACIEL – WRÓG. Według Zbigniewa Baumana pojawienie się obcego narusza ład, określony porządek społeczno-kulturowy i stanowi zagrożenie dla danej zbiorowości (Bauman 1995, s. 72n., por. Gruchlik 2007). Przeciwno obcemu/temu drugiemu/wrogowi, utożsamianemu ze zbiorowym ONI, będącemu uosobieniem zagrożenia, skierowana jest agresja tych, którzy identyfikują się jako MY. Opozycja MY – ONI ma charakter aksjologiczny, obrazuje bowiem podział na tych dobrych – MY – i na tych złych – ONI. Za tym idzie także swoista segregacja otaczającej rzeczywistości na to, co znajome, przyjazne, więc „moje” i dobre, oraz na to, co nieznanne, inne, wrogie, więc „nie moje” i złe (por. Mormo, Kuraś-Szczepanek 2019, s. 60).

Obecnie wobec pandemii koronawirusa SARS-CoV-2, którą należy uznać za sytuację traumatyczną dla człowieka, mamy do czynienia z tego typu wyraźną polaryzacją społeczeństw, co przekłada się na dwubiegunowość dyskursu publicznego. W dyskusjach toczonych publicznie (ale także w rozmowach prywatnych) konfrontowane są poglądy tych, którzy od początku pandemii uważają chorobę Covid-19 za bardzo poważne zagrożenie i koronasceptyków, którzy za takie jej nie uznają. W miarę rozwoju sytuacji pandemicznej i podejmowania przez rządy poszczególnych państw różnorodnych kroków zapobie-

zakamuflowane, np. pomówienie, plotka, ironia (Peisert 2004, s. 110n.). Por. badania Ivo Čermáka, który wyróżnia także agresję werbalną bierną, przejawiającą się np. odmawianiem udziału w rozmowie (Čermák 1999, s. 12n.).

gających rozprzestrzenianiu się choroby, w miarę wprowadzania ograniczeń i obostrzeń, np. w postaci *locdownu* czy obowiązku noszenia maseczek, nastąpiło ścieranie się poglądów przeciwników restrykcji oraz tych, którzy je popierali. Następnie debata publiczna została poszerzona o dyskurs szczepionkowy – konfrontację poglądów tzw. szczepionkowców i antyszczepionkowców. Wszystkie powyższe elementy współtworzą dyskurs pandemiczny obecny w wielu sferach życia społecznego.

W naszym artykule przedmiotem analizy jest wycinek owego dyskursu pandemicznego, na który składają się wypowiedzi zawierające przejawy agresji werbalnej i egzemplifikujące określony typ zachowań językowych. Zostały one zaczerpnięte z forów dyskusyjnych czeskiego portalu internetowego Novinky.cz i odnoszą się do rozwoju pandemii w Czechach. Zebrany materiał pochodzi z okresu od lipca 2021 roku do sierpnia roku 2022. Wiodącym tematem jest zatem pandemia, natomiast szczegółowe zagadnienia poruszane w dyskusjach wynikają z tematyki artykułu, pod którym się toczą. Specyfiką badanego okresu jest zauważalna zmiana ilości artykułów w jego poszczególnych etapach. Zmiana ta jest wprost proporcjonalna do rozwoju sytuacji: obserwujemy ubywanie artykułów w fazach przygasania pandemii, a przybywanie podczas tzw. kolejnych fal odpowiadające ich intensywności. Tematyka szczegółowa dyskusji obejmuje wydarzenia aktualne w danym okresie, do których należą m.in. komunikaty przedstawiające statystykę zainfekowanych, przebywających w szpitalu i zmarłych, wprowadzanie/znoszenie ograniczeń i obostrzeń, testy na obecność przeciwciał, szczepienia, demonstracje uliczne przeciwko obowiązkowi szczepień, nowe warianty koronawirusa, restrykcje wobec niezaszczepionych itd.

Analiza agresywnych zachowań językowych wpisuje się w szerszy kontekst badań nad dyskursem internetowym⁴. Badane komen-

⁴ Odwołuję tu czytelnika do obszernej i wielowątkowej literatury przedmiotu opisującej różne aspekty komunikacji internetowej w języku czeskim, przede wszystkim zaś do takich autorów, jak Světa Čmejrková (2006), Jana Hoffmannová

tarze oddają charakter spontanicznej komunikacji, teksty są nieprzygotowane, tworzone z wykorzystaniem języka komunikacji codziennej (*běžná mluva*), czyli takimi elementami jak kolokwializmy, slangizmy, *obecná čeština*, niekiedy morawizmy, i charakteryzują się wyraźną obecnością słownictwa nacechowanego ekspresywnie⁵. Jana Hoffmannová zalicza tego typu teksty do konwersacji pisanej (*psaná konverzace*) (Hoffmannová 2011). Mówi się w związku z tym o pisanej mówioności lub mówionej pisaności.

Poniżej zostaną poddane analizie w ujęciu leksykalno-pragmatycznym wypowiedzi, które reprezentują następujące zachowania językowe noszące znamiona agresji: groźba, złorzeczenie, poniżanie, ośmieszanie, oskarżanie⁶.

1. Groźba

Groźba jest jednym z częstych zachowań językowych o charakterze agresywnym. Należy do dyrektywnych aktów mowy, jest bo-

---

(2000, 2011), Jana Hoffmannová a Lucie Jílková (2016); Eva Jandová (2006, 2007), Bohumila Junková (2017, 2018); Olga Müllerová (2001) i Diana Svobodová (2006).

⁵ Poza charakterystyką językową na temat autorów wypowiedzi wiemy niewiele. Zakładamy, że podane przez nich imię i nazwisko są prawdziwe w związku z wymogami logowania obowiązującymi od 2020 roku (por. o tym w dalszej części artykułu). Inne dane pojawiają się tylko wtedy, gdy osoba biorąca udział w dyskusji sama o tym napisze. Zwraca na to uwagę Bohumila Junková, która wspomina także o stopniu świadomości językowej użytkowników czeszczyzny aktywnych na forum Novinky.cz: „Diskutujícími jsou lidé různého věku, vzdělání i životních zkušeností. Tyto údaje nejsou nikdy uvedeny, pokud se o nich diskutující sám nezmíní. Třebaže jde o texty spontánní, předem nepřipravené, podobně jako je tomu i v běžně mluvené komunikaci, někteří striktně vyžadují spisovnost. Napomínají ostatní nejen za prohřešky proti spisovnosti, ale upozorňují na neznalost pravopisu a na nevhodné výrazy” (Junková 2017, s. 40).

⁶ Należy podkreślić, że przejawy agresji słownej, z jakimi spotykamy się na forum internetowym Novinky.cz występują na wszystkich poziomach języka: na płaszczyźnie fonicznej – w tym wypadku są ograniczone formą tekstu pisanego i oddawane graficznie, na płaszczyźnie morfologicznej i składniowej oraz leksykalnej.

wiem działaniem werbalnym, polegającym na wywieraniu wpływu, nakłanianiu adresata do wykonania lub zaprzestania wykonywania określonych czynności. Groźenie drugiej osobie jest ostrzeganiem jej przed złem, jakie może ją spotkać w postaci np. zemsty, kary lub niebezpieczeństwa, jeśli nie zmieni swojego postępowania. Jak zauważa Maria Peisert, w semantyczny zakres pojęcia *groźenie* wchodzi takie napastliwe zachowania językowe, jak ostrzeżenie, szantaż, zastawianie oraz wyzwanie (por. Peisert 2004, s. 151–153). Możemy zatem mówić o różnych strategiach, jakie stosuje nadawca w celu osiągnięcia zamierzonego efektu nakłaniającego. W naszym materiale znajdują się przykłady groźby skierowanej do grupy lub do jednostki. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku mamy do czynienia z wypowiedziami, w których nadawca domaga się odpowiedzialności zbiorowej od rządu bądź jednostkowej od poszczególnych polityków za wprowadzenie dotkliwych restrykcji czy też za pomysł obowiązku szczepień przeciw COVID-19, z czym się nie zgadza, i wymierzenia kary „winnemu” w formie postawienia przed wykładnią sprawiedliwości:

Zcela s vámi souhlasím, **toto co vláda navrhuje je už na žalobu k evropskému soudu**⁷.

Inną karą, przed jaką nadawca ostrzega, próbując równocześnie zastraszyć polityków, jest utrata władzy w wyniku publicznych starć będących wyrazem niezadowolenia społeczeństwa, protestu czy jawnego buntu. Zapowiedź takiej formy zawierają poniższe wypowiedzi:

I kdyby to zavedl, chce to bojkotovat. Ale hromadně, jedinec moc nezmůže, **pokud už to budou desítky či stovky lidí, policie na to nemá už kapacity.**

Oni si neuvědomují, že ta **příští revoluce nemusí být ani trochu sametová.**

ja to rikam uz 2 roky...vsichni kolaboranti,prospechari,vyhodari a patolizalove, kteri se tomu nepostavi jsou spoluviniky toho marastu! je to jako ve tride kde je uhlavni sikanujici...pokud se mu postavi jen jeden tak ho zbije...a sikana pobezi do ne-

⁷ We wszystkich przytoczonych przykładach została zachowana oryginalna pisownia.

konecna...**pokud se mu postavi vsichni tak dostane po flame on a se sikanou je konec**...je to uplne jednoduche...

Niektóre przykłady stanowią zwerbalizowane wezwanie do zbiorowego sprzeciwu wobec władzy:

To se zase budou snažit zabít co nejvíce starších lidí a svěst to na covid. **Otevřete oči ovečky ať tomu zabráníme.**

Opět nám něčím krmí... **Už stačí!**

Podobne przykłady zachowań napastliwych zarejestrowaliśmy także w odniesieniu do jednostek. Groźba kary, domaganie się odpowiedzialności jednostkowej czy ostrzeżenie przed wnikliwym zbadaniem postępowania, skutkującym ujawnieniem negatywnych posunięć, skierowane są nie wprost przede wszystkim do ministra zdrowia (Adama Vojtěcha i Vlastimila Válka), jako głównego decydenta w sprawach bezpieczeństwa zdrowotnego kraju, który wprowadził dyskryminujące, zdaniem nadawcy, restrykcje pandemiczne i poddał propozycję obowiązku szczepień:

Především, toto nikdy nemělo ani na minutu vzniknout. Jedná se o kolosální zločin proti lidskosti, Ústavě a několika zákonům. Segregovat, diskriminovat a marginalizovat miliony lidí jenom proto, že nemají nějakou dobrovolnou vakcínu je nepřijatelné. **Ten, kdo to zavedl do praxe zaslouží doživotní žalář.**

Ale,ale? Další očkovací fanatik,lampasák, který jen vydává rozkazy, začíná obracet, pročpak si? že by dostal strach z pracujícího lidu, **který by se mu mohl podívat na zoubky?**

[...] a nejen to, zavrel neockovane doma! toto je nehoraznost. **Muze nekdo konecne zakrocit?!?!?!?**

W badanym materiale znajdujemy także przykłady groźby skierowanej do interlokutora, antyszczepionkowca, zawierającej ostrzeżenie przed konsekwencją jego decyzji, którą będzie śmierć w wyniku ciężkiego zachorowania ze względu na brak ochrony szczepionkowej:

Kdyz se nenechas ockovat, tak **to bude tvoje posledni jizda.**

Tož jed'!!Ale ty nevíš,že to **bude tvoje jizda posledni????** Víš že. Ale pišeš blboučké koniny.

[...] možná tak popíračů 13x tolik ale to bys musel znát základy matematiky, **neboj covid tě dostane a škoda nebude :P**

Ciekawy jest także przykład wypowiedzi, w której nadawca ostrzega przed nadejściem powszechnego niebezpieczeństwa w postaci znacznej ilości zgonów z powodu skutków ubocznych szczepionki i kieruje tę zapowiedź do zwolenników szczepień:

[...] když nevíte nic o účinnosti na primární účel, můžeme pak klidně vidět jak **budou za pár let padat lidi jak hrušky na ulicích** kvůli nežádoucím účinkům a plnit nemocnice. Očkování už vám to dochází?

2. Złorzeczenie

Z grożeniem łączy się złorzeczenie komuś, czyli życzenie, aby drugą osobę spotkało jakieś nieszczęście, wypadek, choroba, w skrajnych przypadkach śmierć. Ten rodzaj agresywnego zachowania językowego rozpatrywany jest w szerszym kontekście aktów performatywnych, mownych zachowań magicznych, w których przejawia się dawna wiara w moc sprawczą słowa. W tym przypadku możemy mówić o formułach niszczących, czyli takich, w których przejawia się zła wola nadawcy w formie negatywnego życzenia wystąpienia u odbiorcy niepożądanego stanu rzeczy (Chudzik 2002, s. 98n.). Przykładów tego typu jawnej agresji słownej w naszym materiale znajdujemy stosunkowo niewiele. Zaświadczone wypowiedzi skierowane są do obu stron sporu i zawierają negatywne życzenie zarówno choroby, jak i śmierci. Przykładem złorzeczenia koronasceptykom są wypowiedzi, np.:

To může napsat jen hovado! **Přál bych vám z celého srdce, aby jste si ho prožil!!** ale největší prasnice mají největší štěstí

Jed'te na červenou a udělejte to hned, aspoň bude pokoj a **doufám, že zelenou bude mít kamion jak dům.**

Przejawem złej woli przeciwnika szczepień jest wypowiedź skierowana do osoby uznającej COVID-19 za poważne zagrożenie, stosującej się do wszystkich obostrzeń i zachęcającej do szczepień:

Věřím že kdyby vám nařídili **at' skočíte z mostu**, tak byste skočil. **A udělal byste dobře**, pro vás je tento svět škoda.

3. Znieważanie

Kolejnym przejawem agresji w zachowaniach językowych jest znieważanie. Ten typ wrogich wypowiedzi stosowany jest przez nadawcę z zamiarem obrażenia odbiorcy, ubliżenia mu i przedstawienia go lub jego cech czy postępowania jako bezwartościowych, aby go upokorzyć i poniżyć. W tym celu wykorzystuje słownictwo pejoratywne, wyrazy i wyrażenia pełniące funkcję obraźliwą, werbalizując własne negatywne emocje. Używanie przez nadawcę zniewag, obelg czy inwektyw zawsze narusza etyczne tabu obowiązujące w systemie aksjologicznym nadawcy i odbiorcy (Peisert 2005, s. 290). W tej kategorii w naszym materiale występuje wielokrotnie odwołanie do zjawiska fanatyzmu. Fantykami nazwani są przez antyszczepionkowców zwolennicy szczepień, noszenia maseczek i wprowadzania różnorodnych obostrzeń covidowych. Przeciwnicy w ten agresywny sposób dyskredytują ich postępowanie, uznając ich za jednostki bezkrytyczne i skrajnie nietolerancyjne, np.:

To ovšem **fanatiky** nezastaví v tom, že se bude nadále tlačit na vakcíny, které pořád nejdou udat...

Btv já si myslím, že sprostí ubožáci jsou jen odpírači, ale jak tak koukám tak jsou to spíš **kovidfanatici** kdo napadá ostatní...

Kubek zatím těžko, to je ten **nexfanatictější očkovač a zastánce covidfašismu.**

Ciekawymi przykładami przejawu agresywnego zachowania słownego są wypowiedzi odwołujące się do kwestii konfesyjnych. Wykorzystane zostało tu stereotypowe wyobrażenie o Świadcach Jehowy jako o fanatykach religijnych, których sposób przestrzegania zasad przyjętego systemu światopoglądowego jest powszechnie uznany za rygorystyczny i bezkrytyczny. Porównajmy poniższe przykłady:

Svědék Covidův. Jeste horší než Jehovisti.

...a nejhorší jsou **svědci covidovi** s tečkou, křížením z respirosaurem...

Agresywne zachowania słowne skierowane do przeciwników szczepień zwierają natomiast potoczne pejoratywne określenie *psychopati* oznaczające grupę osób, które zaślepione dążeniem do spełnienia własnych potrzeb i z tym związanej gratyfikacji, odrzucają normy moralne i społeczno-kulturowe i nie liczą się z innymi członkami społeczeństwa, np.:

Antivaxeri jsou **psychopati**. Zadělalí na davovou psychózu a je beznadějně s nimi komunikovat.

Są oni także postrzegani jako ci, którzy przedstawiają fakty w sposób instrumentalny i niezgody z prawdą. Manipulują nimi w taki sposób, aby udowodnić swoje racje i wpłynąć na poglądy innych (często nieświadomych tej manipulacji) dla osiągnięcia własnych korzyści:

Manipulátor, nic jiného nejste.

Pojawia się tu również bardzo silna inwektywa pogardliwie określająca tę grupę jako osoby bezwartościowe, z marginesu społecznego, naruszające prawo i/lub normy moralne i społeczne:

Takže dle profilu jsou antivaxeri (většinou) **spodina společnosti**

Wśród leksyki obraźliwej występuje grupa wypowiedzi, w których znajdujemy określenia bazujące na zestawieniu ludzkiego wyglądu, cech charakteru, sposobu postępowania ze światem zwierząt, co odpowiada obecnej w języku tendencji do używania leksyki animalistycznej w celu deprecjonowania przeciwnika. Należy powiedzieć, że zwierzę istnieje, wygląda, zachowuje się w określony sposób, warunkowany instynktem i cechami budowy organizmu, jakimi obdarzyła je natura, człowiek zaś szcycąc się mianem najwyższej istoty wśród wszystkich istot żyjących, *homo sapiens*, wartościuje je pozytywnie bądź negatywnie zgodnie z obowiązującymi w danej epoce i kulturze kanonami piękna czy normami zachowań społecznych⁸.

⁸ Por. stwierdzenie Włodzimierza Wysoczańskiego: „Przedstawienie ludzi i zwierząt z perspektywy reguł ich postępowania uwidacznia wyraźnie opozycję postaw i działań dobrych wobec nastawień i zachowań złych. Innymi słowy, w świetle

Najbardziej typowe dla opisywanej sytuacji pandemicznej jest porównanie zwolenników szczepień i noszenia maseczek do owiec. Leksem *ovce* ma już utrwalone w języku znaczenie odnoszące się do osób, które ulegają nastrojom, modzie, przesądowi. Tutaj służy do określenia tych, którzy zdaniem nadawcy bezmyślnie naśladują innych i nie mając własnego zdania, stają się „niesamodzielni światopoglądowo”, przyjmując tzw. mentalność stadną. Przyjrzyjmy się poniższym przykładom:

Pokud byste nebyl **ovce**, nic byste neukazoval a nenosil. Nevydávejte svou hloupost nebo zbabělost za chybu někoho jiného.

Musíte běžet honem si stoupnout na další zabodání, aby to nemuseli vyliť do kanálu. [...] Je to zážrak a kruh je uzavřen... hlavně pro **ovce** jako vy

Bez se nechat opíchat ty **ovečko**, ale neotravuj normální lidi.

Zase jedna prejici **ovecka** se nam sem zatoulala

W naszym materiale zarejestrowana została także wypowiedź posiadająca silny wydzźwięk obraźliwy i określająca decydentów odpowiedzialnych za wprowadzanie ograniczeń dla osób niezaszczepionych jako hieny, przywołująca w ten sposób kulturowo utrwalony stereotyp kogoś, kto jest bezwzględny i czerpie korzyści z nieszczęścia innych:

To jako že neočkovaní nesmějí uzavřít předem určený termín sňatku na radnici po 22. listopadu a pozůstali se nesmějí ani rozloučit s nejbližším, pokud nemají bumážku? Tohle nebylo ani za Hitlera, vy **hyeny!!!**

Kolejną grupę agresywnych zachowań językowych tworzą wypowiedzi zawierające wykładniki negatywnego określenia kondycji umysłowej zarówno zwolenników szczepień i obostrzeń, jak i koro-

---

funkcjonujących w kulturze (kulturach konkretnych ludów) oraz utrwalonych w języku (konkretnych językach) wzorców postępowania, które są wyznaczone w ramach opozycji *homo – animal*, ujawnia się opozycja dobro – zło, dobrzy i źli są bowiem ludzie zarówno dla siebie, jak i dla zwierząt, a także dobre i złe są zwierzęta dla ludzi i dla siebie samych” (Wysoczański 2003, s. 93; por. Bartoš 2006).

naseptyków. Idzie o wzajemne przerzucanie się powszechnie przyjętymi określeniami osób ograniczonych, naiwnych, mało rozumiejących i posiadających wąskie horyzonty myślowe, np.:

To jméno se k vám hodí, jste **neuvěřitelný mladý hlupák**.

A začnou výlevy i **d i o t u s naprosto dutou kedlubnou** na krku, jako je strašení, nemají o čem psát a podobně

Nejradši mám prosté lidi jako seš ty. **Troglodyty**... Tvůj pravopis hovoří za vše

W tej grupie znajdują się także znieważające wypowiedzi, które wywodzą złą kondycję umysłową ze stanu mózgu, narządu umożliwiającego myślenie i kierującego procesami życiowymi człowieka, np.:

Zapomněl jste na turisty, co byli v Chorvatsku. Máte **totálně vymytý mozek**

Tobě **utekl mozek**

Co ciekawe, antyszczepionkowcy takiego stanu rzeczy upatrują w szczepieniach, podkreślając w ten sposób ich skutki uboczne:

Vy máte z těch vakcím už ten **mozek zdegenerovaný**.

Vám očkováním **změknul mozek** nebo se to stalo již dříve?

Hloupé přirovnání, evidentně **vakcinace poškozuje mozek, teda jestli tam kdy byl**.

Funkcję obraźliwą pełnią także zapelatywizowane formy nazwisk i nazw etnicznych⁹. Zarejestrowaliśmy przykłady użycia form powstałych w wyniku derywacji paradygmatycznej na drodze pluralizacji podstawy słowotwórczej (zmiany paradygmatu fleksyjnego liczby pojedynczej na liczbę mnogą): *maďaři, flégři, smékali*, oraz przykład derywatu odproprjalnego utworzonego za pomocą sufiksu *-ka*: *svrčinovka*. Nazwa własna staje się tu przezwiskiem ekspresywnym

⁹ Na temat procesów słowotwórczych, w wyniku których powstają w języku czeskim neologizmy motywowane nazwiskami polityków pisała m.in. np. Eva Jandová (2013).

o negatywnym nacechowaniu w drodze przekształcenia semantycznego, przenoszącego cechy danej osoby bądź jej pejoratywnie wartościowane przez nadawcę postępowanie czy poglądy na inne osoby, zachowujące się podobnie, głoszące podobne poglądy. Przeciwnicy obostrzeń uznali za szkodliwe m.in. wprowadzenie stanu wyjątkowego w okresie nasilenia się pandemii, tym samym zdeprecjonowani zostali decydenci i eksperci oraz osoby popierające takie rozwiązanie, uznane tu za niepotrzebne straszenie społeczeństwa i prezentowanie katastroficznych scenariuszy rozwoju pandemii. Chodzi tu o epidemiologa Rastislava Maďara, parazytologa Jaroslava Flegra, epidemiologa Petra Smejka i główną inspektor sanitarną Pavlę Svrčinovą, których nazwiska stały się bazą do utworzenia form znieważających, będących przejawem braku szacunku, pogardy wobec odbiorców:

[...] vyšlou se poplašné zprávy, aby lidem kazili léto a dovolené, je to hnus co ti **maďaři, flégři, smékali** a podobní strašani vypouštějí z úst, jen kazí lidem dobrou náladu a chtějí se znova začít pakovat na těch nesmyslech...

Powyższe neologizmy mają charakter okazjonlany. Trzeba powiedzieć, że znaczna dynamika zmian w zasobie nowych wyrazów o nacechowaniu negatywnym tworzonych od nazwisk polityków czy ekspertów odzwierciedla bieżące przemiany sceny polityczno-społecznej oraz aktualne antypatie nadawców, co nie sprzyja temu, aby konstrukcje te na trwałe weszły do języka¹⁰.

Jedną z typowych strategii w agresywnych zachowaniach językowych o charakterze obraźliwym jest stosowanie wulgaryzmów. W naszym materiale przykładów takich znajdziemy jednak niewiele, na co ma wpływ nie tyle świadomość językowa uczestników dyskusji i dbałość o poprawność wypowiedzi, ile fakt, że administratorzy stron mają

¹⁰ Śledzenie przemian językowych w tym zakresie ułatwia tworzony przez użytkowników czeszczyzny od 2009 roku słownik internetowy *Čeština 2.0* (por. też książkowe wydanie *Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny* z 2018 roku; Kavka, Škrabal 2018). W listopadzie 2020 roku zarejestrowany tu został odproprjalny czasownik *flégrovat* 'prezentovat katastrofické vize založené na ideálních exponenciálách', dla którego podstawą jest antroponim *Flegr*.

obowiązek dbać o to, by dobra osobiste osób trzecich nie były naruszane, np. poprzez wulgarne wpisy¹¹. Dodatkowym ograniczeniem w stosowaniu leksyki wulgarnej na forum dyskusyjnym Novinky.cz jest wprowadzony w 2020 roku obowiązek podawania podczas logowania numeru telefonu oraz prawdziwego nazwiska, które następnie wyświetla się przy każdym wpisie, co zapobiega anonimowości osób dyskutujących. Wpisy wulgarne są usuwane bądź przez moderatorów, bądź specjalne programy filtrujące, choć mogą zdarzyć się także przeoczenia zwłaszcza wtedy, gdy mamy do czynienia z polisemią wyrazową a jedno ze znaczeń ma nacechowanie wulgarne, np.:

Konspirační pinda promluvila ;))))))

Nadawcy zatem próbują nadać wyrazom wulgarnym postać skrótu lub zmienioną formę graficzną, wykorzystując np. znaki interpunkcyjne. Trzeba jednak dodać, że w tym przypadku spotkaliśmy się z wulgaryzmami, które występują jako puste semantycznie określenia, a ich zastosowanie jest sposobem ekspresji negatywnych emocji, odreagowaniem napięcia, informacją o stanie emocjonalnym nadawcy, np.:

WTF?

Ano, nenecham se nikdy tímto experimentem ockovat, protože vidim ten nehorázný tlak, za kterým je jen byznys! Ne, me zdraví. Mimochodem, Dominik Feri, nezskoncil v propadlisti dejin, uvedl na svem profilu na IG: "A bezte se ockovat!" **Co to ku... je????** Proc mi ma kdokoliv neco prikazovat? My, co se nechceme ockovat, neprikazujem ostatnim, co maji delat.

Lidi, běžte už do **pr....** s nějakou vaší představou o šikaně ze strany vlády.

¹¹ Zwróciła na to uwagę także Bohumila Junková, badając zjawisko agresji w dyskusjach internetowych przebiegających w 2016 roku na portalu Novinky.cz: „Diskusní příspěvky na Novinkách.cz nesmějí obsahovat vulgární slova. Pokud tomu tak je, příspěvek je smazán a jeho autorovi může být »za trest« zablokována účast v diskusi. To se mnohým lidem nelíbí, stěžují si na vyloučení přímo na diskusním fóru a poukazují na to, že nevhodné výrazy v jiných příspěvcích byly přehlédnuty. Zablokování je možné se vyhnout tím, že vulgární slovo je nějakým způsobem upraveno” (Junková 2018, s. 196; por. Junková 2017).

Muže / ženu máme taky najednou zakázáno si vzít, protože nejsme očkováni. Toto je opravdu KOMEDIE a s tímto přístupem se jim na to očkování ti dosud neočkování opravdu vyse.....

4. Ośmieszanie

Dalszą kategorią zachowań agresywnych jest ośmieszanie. Śmiech oraz negatywny humor mogą stać się przejawami wrogości, braku szacunku lub pogardy (Peisert 2004, s. 140). W dyskursie pandemicznym wykorzystywane są one chętnie do zdrzykredytowania przeciwnika i jego poglądów. Nadawca przedstawia drugą osobę za pomocą drwiny lub żartów, ironicznie i z lekceważeniem a nawet pogardą, co skutkuje tym, że jawi się ona jako osoba komiczna, niepoważna, niewiarygodna. Takim zabiegom poddane są np. osoby czerpiące informacje na temat koronawirusa SARS-CoV-2 z niemiarodajnych źródeł:

Jojo, **zpravodajská agentura JPP** (Jedna Paní Povidala)

Řekla Máňa z naší pavlače a ta tomu rozumí

W tej grupie agresywnych zachowań językowych mamy także ośmieszanie zarządzeń covidowych, wprowadzających limity osób uczestniczących w spotkaniach, szczególnie dotkliwe zaś ograniczenia podczas Świąt Bożego Narodzenia w 2021 roku. Bezpośrednim jednak celem tego aktu jest wykazanie niewiarygodności ministrowi zdrowia Vlastimilovi Válkowi i podważanie jego autorytetu:

Mohl by mě vysvětlil p.Válek **jak covid pozná, že je u stolu již 5 člověk a že může zaútočit??**

W dalszym przykładzie znajdujemy odwołanie do decyzji rządowych dotyczących kolejnych dawek szczepionki przeciw COVID-19, które obowiązywały w 2021 roku. Ośmieszona zostaje perspektywa częstych dawek przypominających, dostosowanych do nowych wariantów koronawirusa, a pośrednio także postępowanie premiera Andreja Babiša i wszelkie jego niepopularne decyzje. W wypowiedzi bowiem przywołano medialne wystąpienia Andreja Babiša, który od

2017 roku regularnie informował co tydzień (zwykle w poniedziałek) czeskie społeczeństwo o tym, czego dokonał w minionym okresie (od wybuchu pandemii w 2020 roku prezentował się na YouTube):

Ono to fakt směřuje k tomu, že se bude očkovat každé pondělí...

Ne každé pondělí, po každém čau lidi.)

Interesującym przykładem ośmieszenia kondycji umysłowej interlokutorki jest parafraza klasycznego już stwierdzenia dr. Štrosmajera *Kdyby hloupost nadnášela, tak se tady budete vznášet jako holubička* z serialu *Nemocnice na kraji města*:

Vy byste na mě měla doplácet, dámo, ale vy si ještě můžete poletovat jako ta holubička.

W funkcji ośmieszania odbiorcy występuje także dalszy ciekawy przykład, jakim jest leksem *čobolák*. Mamy tu odwołanie do postaci literackiej, jednego z bohaterów powieści humorystycznej Miloslava Švandrlíka *Černí baroni*, majora Haluški, zwanego Terazky (Švandrlík 1990). Był on przykładem ignorancji, ograniczenia intelektualnego i braku kompetencji kadry oficerskiej prowadzącej bataliony robocze (*Pomocné technické prapory*), czyli jednostki pracy przymusowej funkcjonujące w ramach armii, tworzone w latach 1949–1954 w Czechosłowacji. Stanowiły one dotkliwą formę represji przeciwko obywatelom, którzy nie popierali „jedynie słusznych” poglądów narzuconych przez reżim i zostali uznani za element niepewny politycznie. Bohater ten wzorowany jest na autentycznej postaci – majora Andreja Gazdy, pochodzącego z północnowschodniej Słowacji (Pejčoch 2015). Major Haluška posługiwał się specyficznym kodem językowym, będącym mieszaniną czeszczyzny i języka słowackiego (Baldowska 2020), a dewiza, jaką kierował się w powieści, brzmi „Čo bolo, to bolo. Terazky som majorom!” (Švandrlík 1990, s. 12). Interesujące nas tu określenie *čobolák*¹² jest motywowane fragmentem tej wypowiedzi *Čo bolo* i jest ironicznym sposobem wytknięcia odbiorcy

¹² Neologizm *čobolák* jest notowany w słowniku internetowym Čeština 2.0 od marca 2017 roku w znaczeniu ‘Słowak’. Możemy powiedzieć, że wyraz ten odwo-

niezrozumienia sytuacji, ignorancji i ograniczenia, co dyskredytuje go jako uczestnika dyskusji:

Podle toho jména (Květoslav) jste určitě **čobolák**, nevyjadřujte se prosím k interním záležitostem České republiky.

5. Oskarżanie

Wśród form agresji przejawiających się w zachowaniach językowych obecnych na badanym forum internetowym występuje także oskarżanie. Należą tu wypowiedzi zawierające zarzuty stawiane komuś, kto według nadawcy zrobił coś złego. Nadawca uznaje, że ponosi on odpowiedzialność za wskazany czyn, dąży do ujawnienia tego i wykazuje jego winę. Ten typ zarejestrowanych zachowań mownych najczęściej odnosi się do grupowego, nieskonkretyzowanego sprawcy, którego nadawca – w tym wypadku koronasceptyk – obarcza odpowiedzialnością za szerszenie informacji o fałszywej, jego zdaniem, pandemii, która jest światowym oszustwem i zbrodnią przeciwko ludzkości. Porównajmy poniższe przykłady:

Celá korona je, celoplanetárně, OBROVSKÝ PODVOD s cílem vzít lidem demokracii a nastolit to, co nebylo ani za komunistů - DIKTATURU a teror.

Jasně, a co takhle kolik leží pacientů s chřipkou, zápalem plic, rakovinou?? Už je mi z té čínské rýmy na zvracení.. Zase se pomalu chystá návrat náhubku pro ovcany!! Vakcín máme habaděj, tak jen aby neprošly. Napichat smakuladu všem, humus!! No pár zoufale vyděšených důchodců je vidět dodneška, jedou na kole v respiratoru v tom největším vedru, paní v igelitových rukavicích v trolejbusu. Já už nikdy neveznu respirator ani smakuladu!! **VŠE JE JENOM OBROVSKÝ PODVOD!**

Já se směju.... **Takový lži....**

Především, toto nikdy nemělo ani na minutu vzniknout. Jedná se o **kolosální zločin proti lidskosti, Ústavě a několika zákonům.**

To se zase budou snažit zabít co nejvíce starších lidí a svěst to na covid. Otevřete oči ovečky ať otmu zabráníme

luje się głównie do negatywnie postrzeganego przez społeczeństwo czeskie polityka słowackiego pochodzenia Andreja Babiša.

Jednak według koronasceptyków współwinną okazuje się czeska władza, która na równi z rządami innych państw wykorzystuje pandemię do realizacji własnych celów politycznych, do intensyfikacji kontroli nad społeczeństwem, a nawet do ataków na prawa człowieka i tłumienia jakiegokolwiek sprzeciwu, wprowadzając kontrowersyjne ograniczenia covidowe. Jest tu silny zarzut o tworzenie państwa totalitarnego, wprowadzanie autorytarnego reżimu, a nawet o faszyzm, nazizm i terroryzm czy bioterroryzm, np.:

To jakože fakt bez očkování už nebudeme smět nikam? To je to „dobrovolné“ očkování? **Hnus, sprostá totalita.**

Já se divil, proč bylo za Hitlera tolik pochlebovačů a udavačů z našich řad. **Některí holt mají totalitu a šlapání po lidských právech v krvi.**

NE totalita **ale nastup fašismu** pod vedením EU, USA.

Nechci Vás urazit, vážený pane, ale nehodil byste se do jiné doby? Váš **názor totiž jako by vypadnul z náckovský agitky!** Je krásně, je léto, lidi jezdí na dovolenou, konečně mají čas se pořádně setkávat, děti mají prázdniny, a vy byste je zase nahnal do čtyř stěn a náhubků? Děkuji, nechci, s úctou Váš partyzán ;-)

To jo, s **teroristy** se nevyjednává a neustupuje se jim. A jsou to **bioterroristi**

Inne przykłady wypowiedzi obwiniających skierowane są do obu stron sporu, czyli zarówno do koronasceptyka, jak i do zwolennika szczepień. Nadawca-koronasceptyk przytacza w swojej wypowiedzi najpierw poglądy, jakie na jego temat głosi zwolennik szczepień, a następnie oskarża tego drugiego o podżeganie do nieudzielania mu pomocy:

Antivaxer se neštítí lhát svým dětem, rodičům a podněcovat nenávisť vůči ostatním, kteří nepovažují vakcinaci proti Covid 19 jako omezování osobní svobody. Takže dle profilu jsou antivaxeři (většinou) spodina společnosti-Agresivní, sobečtí vůči rodině a společnosti, **mají tedy nárok umřít bez lékařské pomoci,doma!**

Natomiast nadawca-zwolennik szczepień stawia koronasceptykowi zarzut o to, że w wyniku swojego złego postępowania stanowi zagrożenie dla społeczeństwa:

Takový jako vy jsou hrozbou pro společnost

* * *

Pandemia koronawirusa SARS-CoV-2 wyraźnie negatywnie wpłynęła na kondycję fizyczną i psychiczną zarówno jednostkową, jak i zbiorową. Stanowi dla człowieka sytuację graniczną, z którą jeszcze się nie uporał. Destrukcyjnie odbiły się na nim nakazy i ograniczenia, izolacja, poczucie zagrożenia, niepeność jutra. Pandemia, przekraczając granice sytuacji zdrowotnej jednostki, stała się ważną sferą życia społecznego w Czechach. Ma też już swoje ugruntowane miejsce w dyskursie społecznym, szczególnie internetowym. Prezentowane tu agresywne zachowania językowe wskazują na wyraźną polaryzację poglądów czeskiego społeczeństwa: w dyskusjach aktywne są dwie wzajemnie zwalczające się grupy – koronasceptycy i osoby uznające koronawirus SARS-CoV-2 za realne i poważne zagrożenie. Nadawcy wzajemnie się zwalczają, stosując różnorodne formy dyskredytacji przeciwnika, łamiąc tabu etyczne i obyczajowe. Przeważają tu różne formy obrażania, znieważania słownego, nie tylko w postaci inwektyw, ale także ośmieszania. Niezwykle silny ładunek napaści i wrogi mają groźby, złorzeczenia i oskarżenia. Należy jednak podkreślić, że granice między poszczególnymi omówionymi tu przejawami agresji w zachowaniach mownych są nieostre, ponieważ jak słusznie zauważyła Maria Peisert (Peisert 2004, s. 201), mamy do czynienia ze spokrewnionymi działaniami językowymi i w związku z tym nie można uniknąć ich wzajemnego nakładania się.

Literatura

- B a l o w s k a G., 2020, »Vojna není kojná«, czyli koszarowy humor w warunkach totalitaryzmu, „Bohemistyka”, nr 4, s. 551–568.
- B a r t o š L., 2006, *Srovnávací studie komparací s názvy zvířat v českém a španělském jazyku*, [in:] *Pocta Evě Mrhačové*, red. M. Balowski, J. Raclavská, Ostrava, s. 53–60.
- B o r y s B., 2004, *Sytuacje ekstremalne i ich wpływ na stan psychiczny człowieka*, „Psychiatria” 1, nr 2, s. 97–105.
- Č e r m á k I., 1999, *Lidská agrese a její souvislosti*, Žďar nad Sázavou.
- C h u d z i k A., 2002, *Mowne zachowania magiczne w ujęciu pragmatyczno-kognitywnym*, Kraków.

- Čmejrková S., Havlík M., Hoffmannová J., Müllerová O., Zeman J., 2013, *Styl mediálních dialogů*, Praha.
- Čmejrková S., 2006, *E-čeština*, „Čeština doma a ve světě“, nr 1–4, s. 4–15.
- Hartl P., Hartlová H., 2000, *Psychologický slovník*, Praha.
- Hirschová M., Svobodová J., 2015, *Verbální agrese v politickém diskurzu*, „Bohemica Olomucensia“, nr 3–4, s. 79–97.
- Hoffmannová J., 2000, *Rodinné mailování*, [in:] *Principy jazyka a textu*, red. J. Dolník, J. Štefánik, Bratislava, s. 154–163.
- Hoffmannová J., 2011, *Mluvená čeština v zrcadle »psané konverzace« na chatu*, [in:] *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*, red. S. Čmejrková, J. Hoffmannová, Praha, s. 393–407.
- Hoffmannová J., Jílková L., 2016, *Sféra běžné každodenní komunikace. Elektornická komunikace*, [in:] J. Hoffmannová a kol., *Stylistika mluvené a psané češtiny*, Praha, s. 105–143.
- Jandourek J., 2007, *Sociologický slovník*, Praha.
- Jandová E., 2006, *Spisovnost a nespisovnost v komunikaci na chatu*, [in:] *Jazyk i literatura česká v interakci: tom referátův z mezinárodní konference v Racibórz, 29–30 září 2005*, Racibórz, s. 65–74.
- Jandová E., 2007, *Konverzace na www chatu*, Ostrava.
- Jandová E., 2013, *Neologismy tvořené z příjmení politiků (od čunkodomků přes bobotriky k polévce havlovače)*, [in:] *Proměny slova*, red. D. Hradilová a kol., Olomouc, s. 60–70.
- Jazyk, média, politika*, 2003, red. S. Čmejrková, J. Hoffmannová, Praha.
- Junková B., 2017, *Agresivita v diskusích na internetu*, „Nová čeština doma a ve světě“, nr 1, s. 39–44.
- Junková B., 2018, *Specifika komunikace v diskusích na internetu*, „Stylistyka“ XXVII, s. 193–201.
- Kavka M., Škrabal M. a kol., 2018, *Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny*, Příbram.
- Mormo P., Kuraś-Szczepanek K., 2019, *Językowe i retoryczne środki tworzenia opozycji »MY« i »ONI« w paskach informacyjnych »Wiadomości«*, „Półrocznik Językoznawczy Tertium. Tertium Linguistic Journal“, t. 4, nr 2, s. 55–77.
- Müllerová O., 2001, *E-mailová korespondence z hlediska generačních rozdílů*, [in:] *Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*, red. M. Balowski, J. Svoboda, Wałbrzych-Ostrava, s. 205–213.
- Peisert M., 2004, *Formy i funkce agresji werbalnej. Próba typologii*, Wrocław.
- Peisert M., 2005, *Leksyka wartościująca w konfliktowych strategiach komunikacyjnych*, [in:] *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, Język a kultura, tom 15, s. 289–296.

- Pejčoch I., 2015, *Od Švejka k Terazkymu*, Cheb.
- Ruszkowski P., Przystański A., Maranowski P., 2020, *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne*, Warszawa.
- Sociologická encyklopedie*, red. Z. R. Nešpor. Online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Agrese>.
- Svobodová D., 2006, *Hodnocení spisovnosti lexikálních prvků užívaných v komunikaci na chatu*, [in:] *Jazyk i literatura česká v interakci: tom referátův z mezinárodní konference v Racibórz, 29–30 září 2005*, Racibórz, s. 159–167.
- Švandrlík M., 1990, *Černí baroni aneb Válčili jsme za Čepičky*, Praha.
- Wojtak M., Brus B., 2005, *Przejawy agresji w wypowiedziach nauczycieli*, [in:] *Życzliwość i agresja w języku i kulturze*, Język a kultura, tom 17, Wrocław, s. 195–202.
- Wysoczański W., 2003, *Opozycja homo – animal z perspektywy reguł postępowania (na materiale frazemów wybranych języków)*, [in:] *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, Język a kultura, tom 15, Wrocław, s. 81–95.